

A szegény kisgyermek panaszai

Helén néni nyomában

LUGOSI ANDRÁS

Helén néni a Karinthyak emlékeztében úgy él, mint aki a gyermek Uncle Joe-t édesanyjának halála után magával szeretne volna vinni Bécsbe, hogy ott maga nevelje fel, de ehhez nem tudta megszerezni az édesapa, id. Karinthy József beleegyezését. Az erről a történetről fennmaradt emlékfoszlányokat így foglalta össze Szalay Károly irodalomtörténész egy már korábban is idézett tanulmányában: „A gyerekek életében, különösen a századforduló körüli években, jelentős szerepet játszottak a szülők testvérei. Az anya nélkül maradt hat gyereket nagy szeretettel és gonddal istápolták. A Bécsben élő Helén tánti (»Ő fehér hajú, kék szemű, rózsarcú, kövérke« – emlékezik vissza hetven év távolából Karinthy Gizi) az apa testvére volt, s gyakran jött haza Budapestre, hogy gondozza a magára maradt családot. Érdre, Szentendrére vitte magával a gyerekeket nyaralni, vagy hosszabb időre Bécsbe is, a legkisebb gyerek, József ötéves koráig főként Bécsben élt, olyannyira, hogy anyanyelve német volt.”¹ Czeizel és Erős ehhez még a következőket teszi hozzá: „[Uncle Joe – L. A.] Anyját félévesen vesztette el. Másfél éves korában Helén nagynénje Bécsbe vitte, és ott nevelte négy évig. A kis Józsefnek nagyon jó sora volt nála. Bársony-zekében járt, zongorázni tanult, igencsak elkényeztették. A gyermektelen Helén reménye bizonyára az örökbefogadás volt. Így amikor 1897-ben vagy 1898-ban egy budapesti látogatás után nem engedték a kis

¹ Szalay Károly: Karinthy Frigyes. Életrajzi vázlat. In: Karinthy Frigyes: *Naplóm, életem*. Magvető, Budapest, 1964. Válogatta és az előszót írta: Szalay Károly. 17. old. A továbbiakban: Karinthy Frigyes, 1964.

Jóskát vissza vele, Helén sírt és fenyegetőzött, de végül is beletörődött.”²

Fontos tudni, hogy mindkét szerző főként ún. orális forrásokra támaszkodva rekonstruálta az esetet. Szalay Károlynak még volt alkalmja találkozni és levelezni Karinthy két testvérével, Gizivel és Uncle Joe-val. Ugyanakkor alapos ismerője Karinthy gyermekkori naplójának is, hiszen ennek minden kiadását ő rendezte sajtó alá,³ de Karinthy iskolai pályafutásának tanulmányozásához írott dokumentumokat is felhasználott. Czeizel nem találkozhatott már a két testvérrel, de a kettejük által ránk hagyományozott emlékeket a Cinihez fűződő barátsága révén a család még élő tagjainak közvetítésével ismerhette meg a neves orvos-genetikus. A történetnek tehát az a formája, amelyet Czeizel és Erős ismert, magán viseli mindazt a transzformációs hatást, amit ezeken az emlékeken a közvetítők a maguk interpretációs tevékenysége révén gyakoroltak. Naiv pozitívizmus volna a sok különböző forrásból kontrollálatlanul táplálkozó kollektív emlékezetet az egykori események „tényszerű” elbeszélésének tekinteni, ahogy ennek kontrollált elemekre bontása és kritikai megrostálása is természetlen lenne. Hiszen egy család kollektív emlékezete éppen az efféle lekerekítettségtől lesz az, ami, és bár ez a lekerekítettség csak a hitelesség rovására érhető el általában, egy család identitásának a megteremtéséhez mégis nélkül-

özhetetlen. A „hogyan is volt valójában” kérdése helyett tehát sokkal relevánsabb az, hogy az adott család tagjai számára mit jelent mindaz, amit családjuk múltjáról a kollektív emlékezet közvetít. Ebből a szempontból pedig éppen azok az emlékezetet átalakító interpretációk a fontosak, amelyekre a hagyományos történetírás, mint teljesen megbízhatatlan alapokon álló ismeretekre, hajlamos ügyet sem vetni.

Ezért jelen írásommal pusztán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy Helén néni és Uncle Joe történetének éppen arról az epizódjáról, amelyet Czeizel és Erős a középpontba helyez, fontos nyomokat őriz Karinthy Frigyes gyermekkori naplója. Ha figyelmesen végigolvassuk ezeket az 1898 és 1899 fordulóján írt naplóbejegyzéseket, akkor szinte a szemünk előtt fog kirajzolódni Helén néni Uncle Joe-ért folytatott küzdelmeinek az év karácsonyán lezajlott fejezete, legalábbis abban a formájában, ahogy az a naplóban lecsapódott. Mielőtt azonban belemélyednénk ezeknek a naplórészleteknek az aprólékos elemzésébe, érdemes felidéznünk azt, ahogy a már felnőtt Karinthy Frigyes jellemezte nagynénjét az első világháború kitörése után írt novellájában. „Kicsit össze is kell hogy szedjem a gondolataimat, hogy is volt csak. Hiszen a Jóskát másfél éves korában vitted magaddal Bécsbe, mikor szegény mama meghalt, és te a tizenkét éves korod óta hófehér hajjaddal (valami betegségtől lett ilyen, ugye,

- 2 Czeizel Endre – Erős Erika: *Számadás a tálentomról. A Karinthy család genetikai elemzése.* Corvina, Budapest, 1995. 30. old.
- 3 Karinthy Frigyes: *Naplók.* In: Karinthy Frigyes, 1964. 1964. 65–161.; Karinthy Frigyes: *Gyermekkori naplók 1898–1899, 1899–1900.*

Helikon, [Budapest,] 1987. S. a. r. és az utószót írta: Szalay Károly. A továbbiakban: Karinthy Frigyes, 1987.; Karinthy Frigyes: *Gyermekkori naplók 1898–1899, 1899–1900.* Háttér, Budapest, 1997. S. a. r. és az utószót írta: Szalay Károly.

így mesélik a családban), ibolyakék szemekkel és rizspornál fehérebb arccal a fehér haj alatt, először jelentél meg nálunk, mint egy kövér, drága hercegnő a tizennyolcadik századból...”⁴ Itt az ideje azonban annak, hogy tisztázzunk néhány félreértést. Helén néni egyrészt nem az özvegy édesapának, hanem az elhunyt édesanyjának volt a testvére. Engel Dávid és Sternberg Katalin harmadik gyermekeként született Pesten, 1855. május 4-én.⁵ Huszonöt éves volt, amikor 1880. november 7-én férjhez ment az akkor 38 éves, csesztvei születésű Engel Józsefhez, aki ebben az időben a magyar fővárosban volt kereskedő.⁶ Másrészt Jóska anyja halálakor nem másfél, hanem közel két és fél esztendő volt, hiszen 1892. szeptember 20-án született,⁷ míg édesanyja 1895. január 26-án hunyt el.⁸ Az sem valószínű, hogy német anyanyelvű lett volna, ahogy arra majd alább a naplóbejegyzések elemzése is rá fog világítani, bár a német nyelv a magyar mellett a Karinthy család életében mindig fontos szerepet játszott. Az Engel nagyszülők gyászjelentéseit német nyelven adták ki, és id. Karinthy József és Engel Karolina házassági szerződését is német nyelven foglalta írásba Weiser Károly budapesti királyi

közjegyző. A *Tanár úr kérem* egyik szöveghelelyéből pedig joggal lehet arra következtetni, hogy a család felnőtt tagjai egymás között gyakran beszélgettek németül. „– Ennyi könyvet viszel máma magaddal? – kérdezi apám, s amikor én lemondóan bólogatok, a nagynénémnek, aki szintén jelen van, németül szidni kezdi az iskolát. Csupa svindler, drága és új könyveket szerkesztenek, amibe semmi új nincs, és rákényszerítik a szülőket, hogy megvegyék.”⁹

A két legkisebb, felnőtt kort megérett Karinthy-gyermek német tudását valószínűleg a születésükkor már meglehetősen előrehaladott nyelvi elmagyarosodás is gyengítette. Frigyes esetében nemcsak a fennmaradt iskolai anyakönyvekben található német jegyeiből lehet erre következtetni,¹⁰ de Cini fiának az ostrom alatt írt erősen poétikus családtörténeti emlékezéseiből is. „Apám erre hosszú magyarázatba kezdett, de minthogy valamennyiünk közt ő tudott legkevésbé németül, gondolatmenetét nem sikerült végig követnünk.”¹¹ Karinthy Frigyes angol tudásáról pedig már-már apja humoreszkjeit idézően ír: „Apa a lakásunk túlsó felén még sokáig égette ertyős lámpáját. Bizonyos trópusi lepkefajtákról olvasott egy angol könyvet. Időnként bosszankodott,

4 Karinthy Frigyes: *Levél a Jóska öcsémről*. In: Uő.: *Elbeszélések I.* Akkord, Budapest, 2001. 331. old. A továbbiakban: Karinthy Frigyes, 2001.

5 Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL), XV.20 A 25. A pesti izraelita egyház születési anyakönyvei. 291/1855. sz. (1855. május 4.)

6 BFL XV.20 A 35. A Pesti izraelita egyház – neológ házassági anyakönyvei. 369/1880. sz. (1880. november 7.)

7 BFL XV.20 A 3. A budapesti Deák téri német evangélikus egyház születési anyakönyvei. 226/1892. sz. (1892. szeptember 20.)

8 BFL XV.20 A 7. A budapesti Deák téri magyar evangélikus egyház halotti anyakönyvei. 20/1895. sz. (1895. január 26.)

9 Karinthy Frigyes: *Tanár úr kérem. Képek a középiskolából*. In: Uő.: *Humoreszkek III.* Akkord, Budapest, 2002. 361. old.

10 BFL VIII.36 A Budapesti V. kerületi Magyar Királyi Állami Főreáliskola iratai. 31. k. 1902/03-as tanév, VI. A. osztály.

11 Karinthy Ferenc: *Szellemidézés*. In: Uő.: *Don Juan éjszakája – Szellemidézés – Kentaur*. Szépirodalmi, Budapest, 1979. 150. old.

Az Akadémia
1890-es évek
BFL Klósz-gyűjtemény

*„... délelőtt ... papával az
akadémiába voltunk, onnét papa
s én elmentünk s egy – habár snasz
is – de mégis korcsolyát vettünk.”*

mert elhatározta ugyan, hogy tökéletesen érti a szöveget, és kifogástalanul tud már angolul, itt-ott mégis ismeretlen szóba ütközött. Ilyenkor megállt, és gondolkozott, mit is jelenthet. Fölkelhetett volna, hogy megnézze a szótárt, ami a könyvszekrény aljában állt, de lusta volt rá.

Eh, bizonyosan potrohot jelent – gondolta, és tovább olvasott. Különös dolgok derültek ki. A potrohok tavasszal dús virágba borulnak. Ilyenkor csapatostul keresik fel őket a trópusi pillangók, hogy a virágport széthordozzák kelyhükből, s más potrohokat termékenyítsenek meg vele.

Érdekes – gondolta apám –, ezt nem is tudtam. – Később az is kiderült, hogy a potrohok gyökere körülbelül fél méterre nyúlik a föld színe alá. Apámban gyanú ébredt.

Elkedvetlenedve dobta félre a könyvet, és eloltotta a lámpát.”¹²

Mindazonáltal nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Karinthy Frigyes első házasságkötése előtt az akkor még házas Judik Etellel Berlinbe szökött a feldühödött férj, Laki Bakics János haragja elől, és egy évig a német fővárosban éltek. De 1936-ban Stockholmban agyműtétje közben (!) is egészen jól együtt tudott működni svéd orvosával, Olivecronával a német mint közvetítőnyelv használata segítségével. „Látván, miről van szó, hogy a műtét csak most következik, rendkívül barátságosan búcsút vettem magamtól, pontosan emlékszem, hangosan azt mondtam, »na, szervusz, Fricikém«. Egyszerre csak megint megszólalt a fűrógép, ezúttal azonban olyan erővel és zajjal, amihez képest halk füttyörészés volt az előbbi. Most ez a fűrás és faragás vette át a vezérszólamot.

Az a határozott érzésem volt, hogy a koponyám hátulsó felét kinyitják, mint egy konzervdobozt. És ami a legfurcsább, az egész idő alatt Arany János *Pázmány lovag* című balladáját szavaltam magamban: eszméletem, úgy látszik, ezekbe a verssorokba kapaszkodva próbálta víz felett tartani magát. A fejemben dübörgő szörnyű lármán túl mégis világosan hallottam Olivecrona professzor halk és finom szavát: »Wie fühlen Sie sich?« – [Hogy érzi magát? – L. A.] – Neked megmondhatom, Cinikém, már kellemesebb körülmények között is tették fel

ezt a kérdést számomra. És mégis, hidd el, volt valami felemelő és megnyugtató, ez emberi fajta összetartozását képviselő biztonság abban az érzésben, amivel udvariasan válaszoltam: »Danke, Herr Professor, ich fühle mich ganz gut.« – [Köszönöm, professzor úr, egész jól. – L. A.]”¹³

Német tudása, amit valószínűleg inkább von haus aus, és nem az iskolában szedett össze, ha nem is lehetett hibátlan, de a mindennapi életben nagyjából elboldogult vele.

Helén néni Budapestre készül

A fennmaradt naplók tanúsága szerint Helén néni 1898-ban, szenteste napjának délutánján érkezett vendégségbe Karinthyékhoz. De a napló olvasói már december 12-énél hallhatnak róla. „Írtunk mind a 6 an Helén néninek Bécsbe hogy jöjjön el karácsonyra.”¹⁴ A „mind a 6 an” formula arra utal, hogy Uncle Joe is otthon tartózkodik Pesten testvéreivel és édesapjával, id. Karinthy Józseffel, és nem Helén néni hozza magával Bécsből. Ezt erősíti meg a november 26-ával induló naplónak a november 30-i, december 6-i és 8-i bejegyzései is. Az első alkalommal még csak azt közli Karinthy, hogy „Jozsele von Bozsnak a 2 heti szünetje (sarlah miatta) fogyik”¹⁵. December 6-án viszont értesülünk a Mikulás (Mari, a Karinthy család cselédjének személyében való) megérkezéséről, aki Frici szerint „pár-

¹² Uo. 138–139. old.

¹³ Karinthy Frigyes: *Agyműtét az illető agyából nézve. Levél Cini fiamhoz.* In: Karinthy Frigyes, 1964. 603. old.

¹⁴ Karinthy Frigyes, 1987. 17. old. A 12 éves Karinthy Frigyes elírásait és helyesírási hibáit sehol sem javítottam.

¹⁵ Uo. 10. old.

szem snasz czukrot amolyan otthonit” hozzott, de amelynek „Jozsi” mégis „roppant örült”.¹⁶ Két nappal később pedig kisebb baleset is érte a legkisebb Karinthit.

„Iskola nem volt. (Bold. szüz.) Délelőt elkészítettem lombfürészemet, illetőleg munkámat. Egyszercsak hallom hogy valami borzasztó zuhanás van berohanok látom hogy a lámpa leszakadt és összetört. „Lehuzta Jozsi!” Obéogatott Mari. Jozsit összeszedtük, majd a fejére eset neki. Ebédet nem kapott, uzsonnára rosszúl sült tök volt. (Remek!) Mari nagyon goromba. Egyedül vagyok.

Egyedül halgatom tenger mormolását.

Vagy pardon! Az alvó Jozsi horkolását.”¹⁷

Az ekkor 6 éves Uncle Joe tehát nem tudjuk, mióta, de már Pesten van. Úgy tűnik azonban, hogy éppen ez az oka a Karinthy család és a Helén néni közötti konfliktusnak. Karácsony előtt néhány nappal ugyanis megérkezik Helén néni-nek, a meghívást visszautasító válaszevele, ami a várhatóan gyenge iskolai bizonyítványa miatt amúgyis lehangolt Frici lelkét még inkább felzaklatja.

„Deczember 21-én. Szerda.

Rettentő nap most máma. Ilyen helyzetbe mikor tölem jó bizonyítványt várnak s oly sok 4 esem lesz, bizony mindenki lehangolt lenne. Minden tanár ellen el vagyok keseredve. Az iskoláról nem beszélek. Délután jött levél tant Heléntől, de milyen szépet! Ilyen levelet soh'se irt még. Az Elzát „leherzhlerin” ezte, nekem pedig olyat irt hogy elég volt 3 hónapra azt mondta hogy csak azért várom hogy ajándékot hoz-

zon. Feleltem is neki hogy le irni sincs kedvem. El jőnni *nem fog* [K. F. kiemelése.].”¹⁸

A Czeizel és Erős által bemutatott eseten, amikor Uncle Joe-t nem engedik vissza Budapestről Helén néniel, itt már tehát túl vagyunk, hiszen Jozsele von Bozs Pesten van, Helén néni pedig karácsony előtt három nappal arról értesíti Karinthiékat, hogy esze ágában sincs Budapestre menni, szenteste napján azonban már más a helyzet. „Délután pedig tudod ki jött? Nem más mint a – Helén néni. Emilbá irt neki hogy muszáj jőnni, hát jöt. Persze alig hogy belépet minden harag elmult s ugyancsak ölelkeztünk. Nálunk aludt, most Ang tantnál van.”¹⁹ Nézzük csak! Engel Helén testvérbátyja, Emil levelének hatására dönt úgy, hogy mégiscsak elutazik Budapestre karácsonykor, és szombat délután már meg is érkezik Karinthiékat otthonába. Tudni kell persze, hogy a Monarchiában másnap kézhez kapta az ember Pesten a Bécsben feladott levelet s viszont, és a két nagyvárosban naponta többször is volt kézbesítés, továbbá otthonra, munkahelyre, kávéházba stb. egyaránt elvitte a leveleket a postás. A 19. század végén tehát igenis előfordulhatott az, ami ma már nem, hogy szerda délutántól szombat délutánig ekkorát forduljon a helyzet, miközben a konfliktusban szerepet játszó felek a hagyományos posta útján tudnak csak érintkezni.

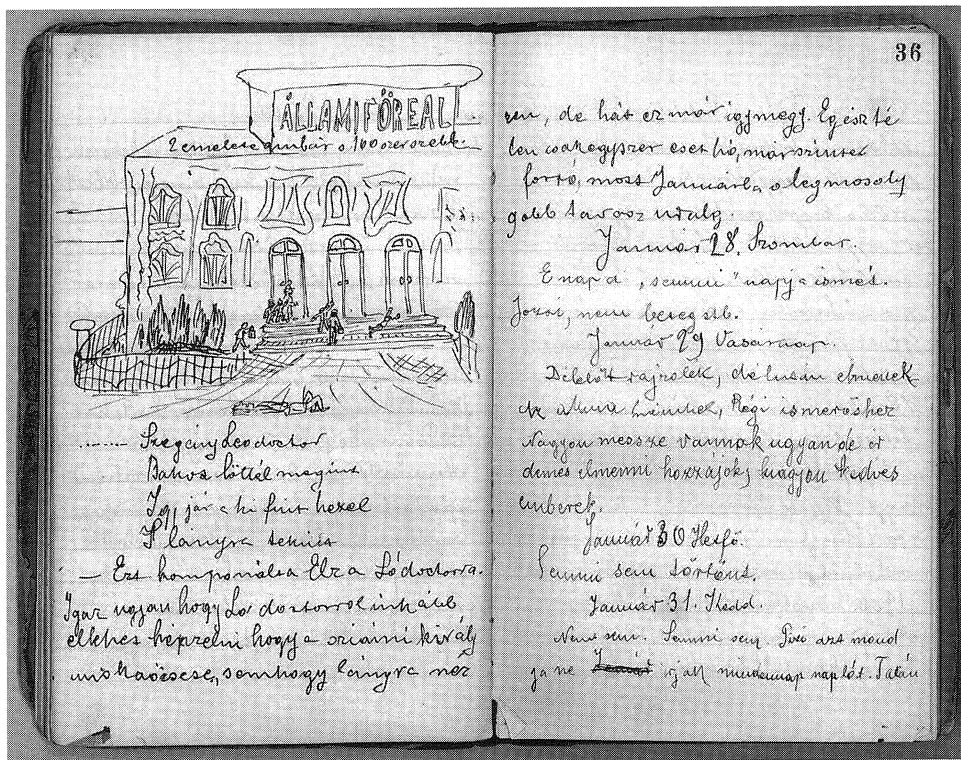
Helén néni és a Karinthy család közötti szoros viszonyt jelzi, hogy a nagynéni nem a béketeremtő bátyjánál, Emilnél vagy valamelyik másik testvérénél pihent és készülődött a szentestére, hanem náluk. Majd miu-

¹⁶ Uo. 13. old.

¹⁷ Uo. 14. old.

¹⁸ Uo. 22. old.

¹⁹ Uo. 23. old.

tán megtörtént a kibékülés és Helén néni túlesett – a nyilván – az utazás fáradalmai miatt szükségessé vált alvásban, ment csak el Karinthy Etával együtt hűgához, Engel Angélához. A gyermek Karinthy persze ettől kezdve nem igazán törődik sem a bizonyítvánnyal, sem Helén néni szerdai levelének keresetlen megjegyzéseivel, őt már a karácsony foglalkoztatja. „Igen, az a nap. A tulajdonképpeni karácsony holnap lesz ugyan, de ma este – az estéje a fő! [...] Na majd hónap irok a karácsonyestvéről. Ki tudja, kapok e valamit?” De úgy látszik, hogy a gyermekek egy ilyen zsidó eredetű családban is, akik csak alig több mint egy évtizede tértek át a kereszténységre, nagyon izgatottak szentestén. „Most másodszor irok itt estve,

A Markó utcai gimnázium rajza Karinthy Frigyes gyermekkori naplójában
OSzK Kézirattára Quart. Hung. 3434

„Egyedül halgatom tenger
mormolását.
Vagy pardon! Az alvó Jozsi
horkolását.”

a csöngetésre várunk. Remény semmi sincs. Helén néni és Eta még nincsenek is itthon, a kedves Angi néni alighanem ott tartotta őket, pedig Helen néni rakásra ígérette hogy nem hagyja ottartani magát. Agyó. Hólnap sok irnivalóm lesz!”²⁰ A másnapi bejegyzésből aztán megtudjuk, hogy Karinthyéknál sem maradt el a szentestén szokásos ajándékozás. „Tegnap volt, igen. Tanti hazajöve, aztán hangulatoztunk, csöngettek bementünk. Karácsonyfa is volt. Na azt ajándék kiosztás lett...”²¹ Ezután jön annak hosszú felsorolása, hogy ki milyen ajándékokat kapott, ezért aztán Karinthy a karácsony első napján történeteket igen tömören kénytelen elintézni. „Ma tantival egyik ismerősénél voltunk vett sok süteményt most Ang tantnál van.”

Karácsony másnapján Engel Emiléknél vacsorázott az egész család. „Tegnap este” – írja a gyermek Frigyes december 27-én, kedden – tant Zerlinél [Engel Emil felesége – L. A.] voltunk karácsonyi vacsorán. Volt szardínia, sült liba, karfiol, piros káposzta, finom dobos, borzasztó sok sütemény féle, gyümölcs cukor – el se lehet számlálni. Bor is volt. 13 man voltunk. [...] Tant Helén nagyon „lieb” mindég ad 10 filléreseket. Hát még ma mit csinált! Elment velünk a haris bazárba, és ott összevett két kis muzsikát, kis hajot, [...] kis ágyut azt valami 30 iv felálitható papir katonát.”²² Helén néni tehát egyértelmű jeleit mutatja a gyermekek, különösen József iránti gondoskodásának, és a naplóból láthatjuk, hogy ajándékok terén Frigyesnek is

sok haszna van nagynénje Uncle Joe-ért folytatott küzdelmeiből. A tante levélbeli szemráhányása tehát nem volt minden alap nélküli, más kérdés, hogy van-e értelme ezt egy gyereknek a szemére vetni, pláne akkor, ha Jozsele von Bozs Bécsbe vitele érdekében maga kényeztette el ajándékokkal mindkét fiúgyermeket. Erős a gyanúm, hogy a kis Fricinek a levélre adott reakciója, amit nem volt kedve leírni naplójában, az egyfajta szemrehányás lehetett azért, amiért az ajándékok Helén néni részéről nem voltak teljesen önzetlenek. Ezek az ajándékok, a félárvák iránt tagadhatatlanul megnyilvánuló gondoskodáson túl, fontos szerepet tölthettek be a József megszerzéséért folytatott küzdelemben is.

December 29-én Karinthy azt írja, hogy „Helénnéni Angnál van két napja”,²³ január 3-án pedig azt, hogy „Helén néni visszament már bécsbe”.²⁴ Ezzel aztán kezdetét veszi a napló egyik fő témája, miszerint az egyik napon azt írja a gyermek Karinthy, hogy Helén néni már elutazott Bécsbe, majd a másikon azt, hogy „Helén néni riktik Pesten maradt”²⁵. Ez a folyamat aztán majdnem egy hétig tart, egészen január 9-ig, de a tante majd csak február 21-én fog elutazni. Közben a Karinthy család vendégei között újra feltűnik egy bizonyos Netti néni, id. Karinthy József testvére, akivel az olvasók a napló december 4-i bejegyzésében már megismerkedhettek.²⁶ Ismételt felbukkanása a Karinthy család életében, de legalábbis a naplónak a család mindennapjairól árulkodó nyomokat őrző narratív terében lehe-

²⁰ Uo. 22–23. old.

²¹ Uo. 23. old.

²² Uo. 24. old.

²³ Uo. 24. old.

²⁴ Uo. 27. old.

²⁵ Uo. 28. old.

²⁶ Uo. 12. old.

tőiséget nyújt számunkra arra, hogy újra átgondoljuk id. Karinthy József felejtési stratégiáját, és újra felvessük azt a kérdést, hogy a gyermek Karinthy Frigyesnek milyen ismeretei lehettek a pápai rokonságról, Netti néni közvetítésével lérejö (hete)tt-e valamilyen szorosabbnak mondható családi összeköttetés a budapesti Karinthyak és a pápai Kohnok között. A Bécsből hazalátogató Helén nénival és a feltehetőleg Budapesten élő Netti nénival való találkozások gyakoriságának, az együtt töltött idő intenzitásának és élményszerűségének a narratív-textuális összehasonlító elemzése révén alkothatunk képet az Engel rokonságnak és a naplóban Netti néni személyére leszűkülő Kohn–Karinthy családnak a gyermek Karinthy Frigyes – és ha kisebb mértékben is, de a három, még kiskorú Karinthy gyermek, Mici, Frici és a kis József közös – életében játszott jelentőségéről.

A 11 éves Frigyes december 30-án, január 2-án és 7-én is említést tesz Helén néni- nek a Karinthy családnál tett látogatásáról. A naplóban Helén néni gyakran szerepel együtt testvéreivel, Angéla nénival és Emil bácsival, valamint utóbbi feleségével, Zerlin nénival, de sosem találkozik Karinthyiéknál Netti nénival. Persze felvetődik az a lehetőség is, hogy számos esetben csak arról van szó, hogy Helén néni a gyermek Frigyes életében játszott nagyobb jelentősége révén szorítja ki Netti nénit az események közötti szelektálás jegyében készült naplóbejegyzésekből. De a január 8-i bejegyzés alapján, amikor egy napon említi naplójában mind a két nagynénjét, azt mondhatjuk, hogy valószínűleg nem ez volt

a helyzet. „Délelőtt H. t. al s papával az akadémia-ba voltunk, onnét papa s én elmentünk s egy – habár snasz is – de mégis korcsolyát vettünk. Délután itt volt Sik Marczy Eta barátnője, aztán Netti néni. Papával kin egész az Andrassy uton voltunk, onnajt hazajövet csináltam testeket.

Helén néni már elment Bécsbe. [No ennek azért ne dőljünk be. – L. A.] Elza tantival a Magyar színházba a hires „Gésák” ba volt.”²⁷

Láthatjuk tehát, hogy Netti néni látogatása és a Helén nénival együtt töltött programok között csak két összefüggés van. Mindketten rokonai voltak a Karinthy családnak, és ugyanazon a napon mindkettőjükkel találkoztak a családnak bizonyos tagjai. Eta barátnőjének, Sik Marczinak az említése azt jelzi, hogy a gyermek Karinthy különösképpen nem cenzúrázta önmagát a náluk járt vendégek említésekor. Netti néni- nek a napló narratív terében az Engel nagynéniktől és Emil bácsitól jól elkülönülő szekvenciában való előfordulása tehát arra utal, hogy Kohn Netti és az Engel család tagjai között nem jött létre kapcsolat a Karinthy család közvetítésével. S bár Helén és Angéla néni, valamint Emil bácsi jóval gyakoribb szereplői a naplónak, a velük való találkozások sűrűbbek, az együtt töltött idő intenzívebb és élményszerűbb, a naplói- rő tudósítások formájában Netti néni életének fontosabb eseményeiről is beszámol. Így jegyzi fel róla 1898. december 4-én, hogy egy hónappal ezelőtt férjhez ment, míg 1899. szeptember 26-án arról értesülünk, hogy „Netti néni- nek”, akit majdnem egy évvel korábban mint egy

27 Uo. 28. old.

nagy lány édesanyját ismertünk meg, „kis jánya született”.²⁸ Ez az utóbbi megjegyzés azonban csak a napló textusán kívül, a felső margóra szorulva kapott helyet, immáron vizuálisan is reprezentálva azt, amit a naplóbejegyzések tartalmi elemzésével is könnyen alá lehet támasztani: Netti néni jóval alárendeltebb szerepet játszott a gyermek Karinth Frigyes és testvérei életében, mint édesanyja családjának tagjai. Netti néni ebből a pozícióból pedig aligha ellensúlyozhatta id. Karinthi József felejtési stratégiáját és annak következményeit. Az Engel család dominanciáját és a felejtési stratégia legfontosabb következményeit egyszerre jellemzi Angéla néni gyermekének születéséről szóló, a napló főszövegébe beágyazott feljegyzés: „Na hát lett. T.i. az Angi tantnak gyereke egy kis fia. Születet Február 18-án, Szombat este; végre richtig let unokatestvérem. De szeretnék a keresztelőjére menni!”²⁹ A 11 éves Karinth Frigyes tehát Netti néni nagy lányát, aki alig több mint két hónappal azelőtt látogatóban is járt náluk, nem tekintette unokatestvérenek. A Pápán 1885-ben született Frühauf Mihályt és az 1893-ban született Kohn Flórád pedig egyáltalán nem is ismerte.³⁰ Ők hárman, bár egyértelműen vérségi-rokoni kapcsolatban álltak Karinth Frigyesrel, mégsem tartoztak bele abba a személyek közötti hálózatként felfogott családba, amit a gyermek Karinth Frigyes

naplójában a maga egyéni nézőpontjából konstruált meg azáltal, hogy bizonyos személyeket belefoglalt, míg másokat kizárt belőle.³¹ Két pápai unokatestvére esetében örököse volt egy helyzetnek, ami apja felejtési stratégiája következtében állt elő. De ahogyan Netti néni nagy lányát kezelte naplójában, abban a felejtés generációk közötti transzferjének működését érhetjük tetten.

„Én most már nem vagyok gyerek”

De mi a helyzet Engel Helénának sógorával, id. Karinthi Józseffel Uncle Joe nevelésének lehetőségéért vívott küzdelmével? A szent este napján történt kibékülés január 3-ig, Helén néni első állítólagos, naplóbeli hazautazásáig tarthatott. Az állítólagos hazautazások, pár napos eltűnések és visszatérések mögött valószínűleg a felnőttek Józsefről folytatott vitái húzódhattak meg. Január 4-én még mindig azt írta Karinth a naplójába, hogy a „Tanti el van menve”. 5-én viszont azt, hogy „Jé a tanti nem is ment Bécsbe még Pesten van, remélem eljön”. Másnap azonban szomorúan jegyzi meg, hogy ma „vizkereszt van, nincs suly. Helén néni még most se jött el hozzánk”.³² Január 7-én, szombaton aztán feltűnik már Karinthiéknál, vasárnap délelőtt pedig Karinthi

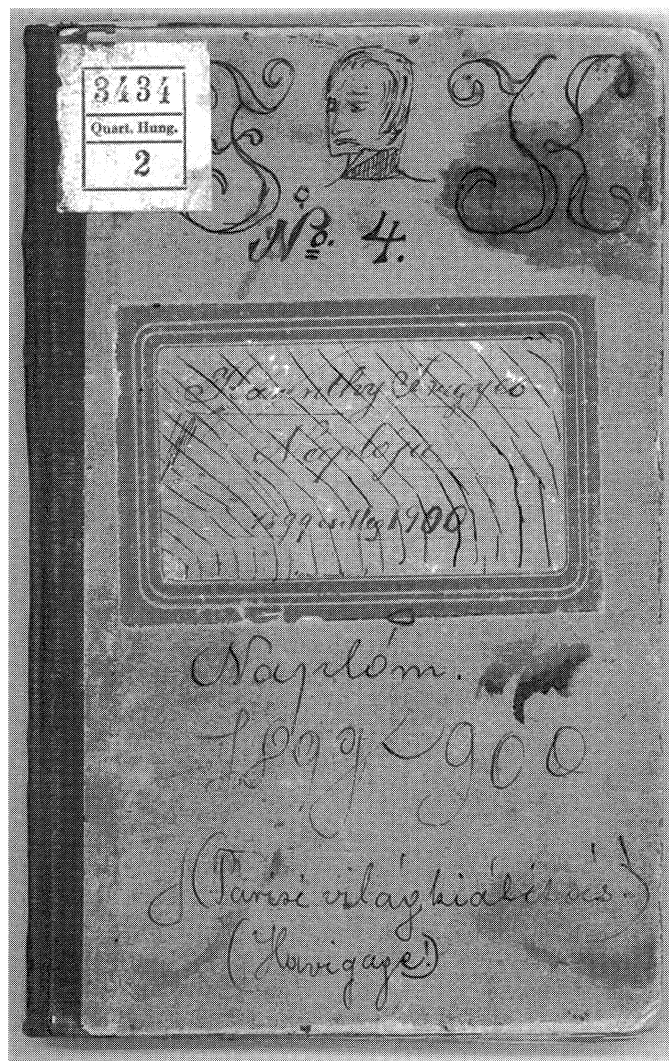
²⁸ Uo. 12.; 55. old.

²⁹ Uo. 38. old.

³⁰ Magyar Országos Levéltár, X szekció: Mikrofilmtár. A: Anyakönyvi mikrofilmek 3544 (tekerccszám). Pápai zsidó vegyes anyakönyvek 1848–1895. 93/1885. ssz. (Frühauf Mihály, 1885. 10. 28.); 39/1893. ssz. (Kohn Flóra, 1893. 04. 08.)

³¹ Bertaux, Daniel – Thompson, Paul: Introduction. In: *Between Generations Family Models, Myths, and Memories*. Szerk.: Bertaux, Daniel–Thompson, Paul. Oxford University Press, Oxford–New York, 1993. 2. old.

³² Karinth Frigyes, 1987. 27. old.

Karinthy Frigyes gyermekkori naplójának borítója
OSzK Kézirattára Quart. Hung. 3434

„Volt szardínia, sült liba, karfiol, piros káposzta,
finom dobos, borzasztó sok sütemény féle, gyümölcs
czukor ... 13 man voltunk.”

papával és Friggyessel az Akadémiára mennek, majd mielőtt ez a nap is úgy érne véget, hogy „Helén néni elment már Bécsbe”, még Elzával elmennek a Magyar Színházba is. De hétfőn kiderül, hogy „Helén néni riktik Pesten maradt, remélhetőleg pár hétig még. Herr von Jozeph várhat rá.”³³ De hogy ezek az állandó elutazások és visszatérések az Uncle Joe-ról folytatott viták miatt volnának, arra még nincs utalás. Ez a legutóbb említett Herr von Jozeph ugyanis nem Uncle Joe, hanem Engel József, Helén néni bécsi férje, aki mint arról fentebb esett már szó, házasságkötésük idején még budapesti kereskedő volt. De nem néhány hétig, hanem több mint egy hónapig kell még várnia felesége hazatérésére. Ezután megszűnik a Helén néni állítólagos elutazásai és visszatérései a naplóban.

Van itt ugyanakkor valami, ami áttételesen utalhat arra, hogy a felnőttek Uncle Joe sorsáról vitatkozhatnak. Helén néni Pesten maradásának újabb, január 9-i meghosszabbítása, és egyáltalán Helén néni állandó eltűnése és visszatérése mintha Karinthy Frigyesben anyja fájó emlékét idézné fel. Január 11-én, szerdán a következőket írja: „Etának 10 frtos számtan tanítója van. Ma nem voltam iskolába miután cipőm csinálták. Én nem tom egy idő óta valami elfogulcság van rajtam olyan spleenes vagyok vagy mi. Mindig pihenni szeretnék, nem tudok semmihez hozzáfogni és mellette valami megy mindig az eszemben keresztül: nem tart soká ez az élet, – olyan sejtelem félle. Nem tudom mi van velem. Rosszakat álmodok. Másképp volt ez régen. Régen! Mindig arra gondolok. Hejh

³³ Uo. 28. old.

csak 6 vagy 5 évet ugorhatnék – – vissza. Gyerek lenni! – Igen! Mert én most már nem vagyok gyerek már mindent tudok, a mit nekem még nem kellene tudni. Belül nem vagyok olyan mint kívül. Nekem valami bajom van. Mivel vessek véget neki? Szeretnék kiugrani a bőrből, valami egész más lenni, valami más! Repülni innen mert nyom valami. Ugy hiszem az iskola a bajom. Ha má nagyobb lennék, önálló független. El menni innen de úgy hogy mégis legyen valami belőlem, de valami nagy.

Barna ruhám iskolai ruhának lett kikiáltva. Karinthy”.³⁴

Persze a pszichohistóriával szemben bizalmatlan történészeket, és persze minden rendű és rangú olvasóimat is meg kell még győzőm arról, hogy az itt idézett naplóbejegyzés mögött tényleg a fiatalon elhunyt édesanya elvesztése miatt érzett fájdalom, valamint a gyermek azon hiány- és bizonytalanság érzése húzódik meg, amelyet anyja elvesztésének következtében kellett átélnie. Ha tudjuk, márpedig tudjuk, hogy Karinthy tényleg gyermekkorában vesztette el édesanyját, akkor az a pszichoanalitikusnak már elég ahhoz, hogy pl. a pszichoanalízis budapesti iskolája által az anyagyermek kapcsolatról vallott tanítás érvényességének gyakorlati példáját lássa ebben a szöveghelyben. A Karinthy gyermekkori naplójából vett idézetet minden további nélkül felhasználhatja majd arra, hogy olyan pszichoanalitikus magyarázati modellek érvényességét illusztrálja vele, amelyek igazságáról a gyermek Karinthy esetétől elvonatkoztatva is meg volt győződve. A történészek viszont ugyanezért

³⁴ Uo. 28–29. old.

bizalmatlanok a pszichoanalitikusok által írott pszichohistóriákkal szemben.³⁵ Egyrészt eltérő foglalkozásuk okán nem ismerhetik pontosan a pszichoanalitikusok számára közös és evidensnek tekintett belátásokat. Persze a történészeknek is megvan a maguk közös és evidensnek tekintett tudásuk, hiszen egy adott korszak vagy probléma tárgyalásához általában rendelkezésre áll egy bevettnek számító narratíva, amelyre a szakmán belüli érintkezés során elég csak utalni, a forrásokból vett idézetek is csupán ennek illusztrálására szolgálnak. Azoknak a pszichohistóriáknak azonban, amelyek a bevett pszichoanalitikus elbeszélések igazságigényére próbálnak hagyatkozni, mindig a történészek elutasításával kell szembesülniük, mert számukra ezek az analitikus narratívák egyáltalán nem számítanak bevettnek. Az illusztráció mellett létezik azonban egy másik történeti attitűd, amelyik elfogadja, hogy az olyan személyes forrásokból, mint a naplók vagy az emlékiratok, nem ismerhető meg a múlt egésze, hanem annak csak valamilyen reprezentációja.³⁶ A pszichohistória talán azok között a történetírói irányzatok között található majd meg egyszer a helyét, amelyeknek tevékenysége nem merül ki a nagy elbeszélések illusztrálásá-

ban, hanem az egyes forrásokban található reprezentációknak az elemzésében mélyülnek el. Ha így járunk el a fenti esetben is, azaz nem a bevett pszichoanalitikus elméletekből származtatjuk értelmezésünket, hanem azt a reprezentációt próbáljuk megérteni a maga egyediségében, ami magának Karinthy gyermekkori naplójának a sajátja, úgy talán még akkor is lehet esélyünk pszichohistóriai értelmezésünk elfogadtatására, ha ebben szerepet juttatunk a pszichoanalitikus hagyománynak is.

Mielőtt azonban a január 11-i bejegyzés elemzésében elmélyülnénk, vegyük szemügyre ennek a napnak a naplóbeli kontextusát. Január 9-ével, amikor tisztázódik, hogy Helén néni még néhány hétig marad, megszűnik Helén néni hollétének állandó ismételtetése. Egészen január 23-ig nem tűnik fel Karinthyéknál, persze ebben csak azzal a megszorítással lehetünk biztosak, hogy a napló szerint. Ezt a hétfői napot Frigyes otthon töltötte, mert hétfőn és kedden nem volt iskola,³⁷ a szünet azonban számára váratlanul meghosszabbodik, mert Uncle Joe megbetegszik. „Különbén sok minden történt. 1: Jozsi beteg lett doktorunk, Leo dr. megvizsgálta s persze kistötte hogy kanyarója lesz. Szamá! Ha nem jött volna orvos bizton nem lett volna.”³⁸

35 Ezért olvassák gyanakvással még Erikson, szerintem kiváló művét is, a *Fiatal Luther*. Vö: Erikson, Erik: A fiatal Luther. Tanulmány a pszichoanalízisről és a történelemről. Erős Ferenc fordítása. In: *Uő: A fiatal Luther és más írások*. Gondolat, Budapest, 1991. 7–400. old. Erikson történészek általi bírálatához lásd: Lackó Mihály: Széchenyi-értelmezések: lélektan és szöveg. In: *Uő: Széchenyi elájul. Pszichotörténeti tanulmányok*. L'Harmattan, Budapest, 2001. 43–66. old.; Barzun,

Jacques: *Clio and the Doctors. Psycho-History Quanto-History and History*. The University of Chicago Press, Chicago-London, 1974.; valamint Hunt, David: *Parents and Children in History. The Psychology of Family Life in Early Modern France*. Basic Books, New York, 1970.

36 Tóth Eszter Zsófia: *Klio és az oral history*. Múltunk, 2000/3. 166. old.

37 Karinthy Frigyes, 1987. 31. old.

38 Uncle Joe kanyarója még sokáig ad témát

[...] 2: Helén néni eljőve, pompi ebédke vala. 3: Jozsit Bécsbe szándékozik vinni. 4: Angi néninek [...] gyereke lesz”.³⁹

Innentől kezdve tehát a napló olvasói számára is világos már, amit eddig csak sejtteni lehetett. A napi események Frici általi feljegyzéseiből mintha a történet kulcsa valahogy hiányzott volna. De most az Uncle Joe-ról a háttérben folytatott vita előtérbe kerül. Helén néni egy hétig tartó állandó elutazásait is talán az magyarázhatja, hogy minden egyes alkalommal, amikor Karinthyéknál volt vagy velük ment valahová, pl. az Akadémiára vagy a Magyar Színházba, valószínűleg mindig elutasításba ütközhetett kérésével, és erre reagálhatott úgy, hogy akkor elutazik. Úgy látszik azonban mégsem adta fel a küzdelmet, és maradt még Pesten. Feltételezhető ugyanakkor az is, hogy Helén néninek csak az elutazásra vonatkozó bejelentései jutottak el Frigyes Ernőhöz, az ennek hátterét képező vitába egy ideig még nem avatták be. Uncle Joe megbetegedésének napján azonban már Karinthy számára is egyértelművé válik Helén néni szándéka. Másnap, amikor „dacter Ló” kitűzi a Karinthy család lakására a vörös cédulát, Helén néni is egész nap náluk van. Két nappal később, január 26-án Karinthyéknál arra az Engel Karolinára emlékeznek, akinek helyére éppen Helén néni pályázik, legalábbis ami Uncle Joe nevelését illeti. „Ma, jan. 26 án van a boldogult mama halálának évforduló napja. Itt ülök az íróba, papa, mint rendesen 4 fekete fátyollal bevont gyertyát köztük

Karinthynek. Másnap, január 24-én megállapítja, hogy „bekanyarította a dacter Ló”, össze-vissza beszél, temérdek orvosságot kap, majd közli, hogy kiteszik a vörös cédulát az ajtóra. Pénteken

mama arczképét. (Szegény József de jajgat odabent)

Van elég alkalmam most visszagondolni 5 év előttre, Január 26 ikára ... Bizony nagyon de nagyon szomorú nap volt ez; magam előtt látom. Tanultam egész délelőt. Na!”

Így tehát most már mind a két elem, amit a január 11-i naplóbejegyzés mögött sejtettünk, explicit formában is felmerül a naplóban. Uncle Joe sorsát illető bizonytalanságok – elmege-e Bécsbe Helén néni-vel, aki elhunyt nővérének a helyébe léphetne ezzel a kis Józsi életében –, illetve az elhunyt édesanyjára való emlékezés. Január 11-én a gyermek Karinthy – emlékezzünk csak vissza – azt írta naplójába, hogy régen, úgy 5–6 évvel ezelőtt nem volt még olyan spleenes, nem gyötörte még az a sejtelem, hogy nem tart soká ez az élet. 5 hónappal a 13. születésnapja előtt kijelentette, hogy gyerek akar lenni, mert ő már nem az, hiszen már mindent tud, amit neki még nem kellene. Január 26-án pedig maga teszi hozzá mindehhez, hogy éppen öt évvel azelőtt halt meg az édesanyja.

Persze azt el kell árulnom a kedves olvasónak, hogy a gyermek Karinthy itt elvétí édesanyja halálának évét, ahogy édesanyja is elvétette megkeresztelkedésekor a saját születési évét. A papára vonatkozó rész is azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy a 4 fekete fátyollal bevont gyertya azt jelenti, hogy ezen a napon özv. id. Karinthy József felesége halálának negyedik évfordulója volt. A kis Frici zaklatottságát mutatja,

azonban újabb kétségek merülnek fel a diagnózis helyességét illetően, de Mici és Frici három hétig nem mehetnek még iskolába. Vö. Uo. 31–32. old. ³⁹ Uo. 31. old.

hogy a „papa, mint rendesen, 4 fekete fátyollal bevont gyertyát köztük mama arczképét” mondatból kifelejtette az ígét.

Az évek számának eltévesztése az itt tárgyalt probléma szempontjából azonban nem játszik szerepet. Ha csak 6 vagy 5 évet visszaugorhatna a gyermek Karinthy, akkor édesanyja még élne, és tényleg nem tudná, amit egyetlen szerencsésebb sorsú, 6–7 éves korú gyermek sem tud még, hogy egyszer örökre elveszítjük majd azt a támaszt és biztonságot, amit csak édesanyánk nyújthat nekünk, és amit egy jóságos, fehér hajú, ibolyaszemű, kedves, kövér nagynéni a 18. századból sem képes pótolni, még 30 év felállítható papírkatonával sem. Szinte elámul az ember, amikor ennek a századforduló korabeli féllárva gyermeknek a gondolatait olvassa, hogy ebben a 4 éve édesanya nélkül élő kis kamaszban mindezek ellenére működnek bizonyos védekező mechanizmusok. Nem ragad le ennél a gondolatnál, hogy újra gyermek szeretne lenni, szeretné nem tudni, amit már tud, hanem meglehetősen fiatal kora ellenére felteszi a kérdést, hogy miként vessen mindennek véget. Ahogy az imént még visszavágyott az édesanyjával együtt megélt múltba, úgy most az iskolát érintő rövid megjegyzés után – „az iskola az én bajom” –, mintegy a múltba vágyás ellenpontosításaként, előrenyúl a távoli jövőbe, független, önálló életre vágyik és arra, hogy híres ember váljék belőle.

Édesanyja halálának emléknepje után Helén néni megint sokáig nincs említve. Azt hiszem, nem kockáztatok sokat, ha ki-

jelentem, hogy nem a nagynéni bojkottálja a Karinthy családot, hanem inkább a lelke mélyén Frigyes Ernőnek van egy kicsit elege a mamapótló szerepre vágyó nagynénjéből. A háttérben zajló konfliktust jelzi a február elsejei bejegyzés. „Na hát mi is történt? Szabadok vagyunk, szabadok és függetlenek! Cerlin néni abbahagyott minket, mi végezzük ügyeinket. De jó!”⁴⁰ Csak nem arról van szó, hogy Helén néni sógor-nője, Engel Emil felesége is beszállt a bécsi rokon pártján a kis Józsefőről dúló vitába? Akárhogy is volt, az biztos, hogy a gyermek Karinthy ezt az alkalmat most már megragadja, és ha január 11-én még azt írta, hogy azt szeretné, hogy valami nagy ember váljék belőle, akkor most a jövőről folytatott ábrándozásai közepette ennek megvalósulásáról ír. „1934. Jan. 11. Budapest legünnepeltebb embere vagyok! Ah! Az egész világ ugrál körülöttem. Nem is értem mit bolondulnak oly nagyon a repülőgép után.”⁴¹

Mindezt persze még 1899 februárjában írta, amikor a jövőbe vetett reménység az édesanyja nélkül felnövő gyermek egyik védekezése volt a jelen szorításaival szemben. 35 év múlva, 1934-ben azonban anyja emlékére írt novellájában beszámol gyermekkorának egy másik védekező stratégiájáról is. „A ma dívó lélektan talán úgy fejezné ki ezt a kultuszt, hogy öntudatlanom (ahogy mondani szokták) egyszerűen *nem vette tudomásul anyám halálát* [K. F. kiemelése]. [...] Fényes nappal, teljes és koncentrált tudattal képzelődtem és kombináltam. S ebből a játékból tudatosan, mohó

⁴⁰ Karinthy Frigyes, 1987. 33. old.

⁴¹ Uo. 34. old.

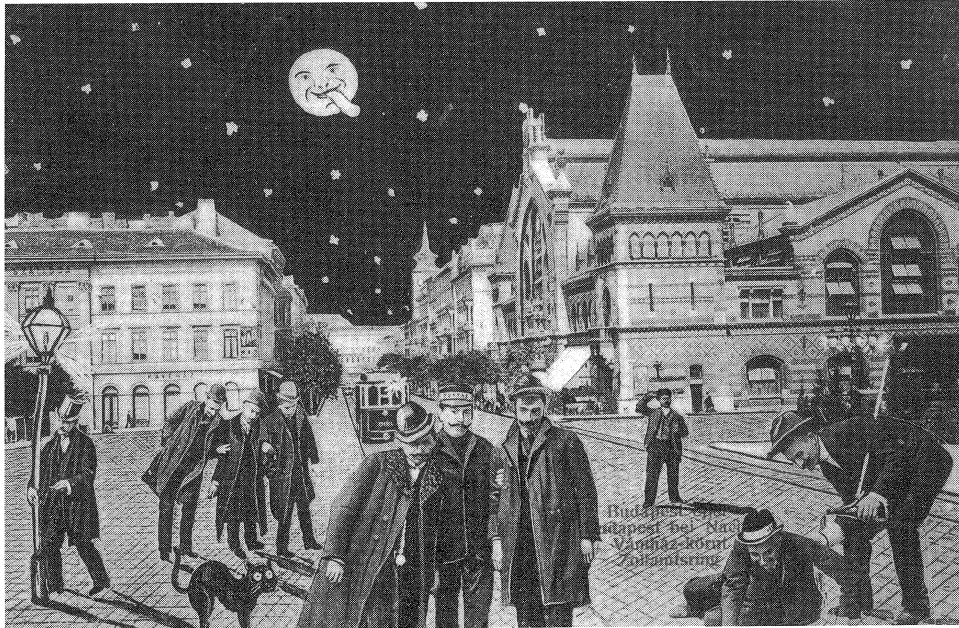
Múzeum körút
BFL képeslapgyűjtemény

*„Én nem tom egy idő óta valami
elfogulcság van rajtam olyan spleenes
vagyok vagy mi.”*

vággyal, szinte beteg szenvedéllyel, rendszeres és titkos gyönyörforrást dolgoztam ki magamban.

Nap mint nap, éveken keresztül, ahogy elhangzott a csengő, s én táskámat hátamra kapva vagy kezemben lóbálva, megindultam az iskolából, hazafelé: türelmetlen hévvel indult meg bennem egy-egy újabb változat elképzelése, az állandó tárgyról, amit csak én tudok: hogy ma otthon találok anyámat.

Valami zavaros kis logikai magyarázatot is képzeltem hozzá, szükségből, hiszen értelmes fiúcska voltam, s anyámat, annak idején, tulajdon szememmel láttam a ravatalon. Erről az egész temetéshistóriáról elhatároztam, hogy anyám kívánságára, pusztán játékból, vagy valamik vagy valakik megtevésztésére csinálták, anyámnak fontos diplomáciai oka volt rá, hogy halottnak higgyék (emlékeztem rá, szó volt róla, hogy intézetet nyit), s ezért kénytelen volt kül-

földön tartózkodni, s ezt nekünk nem szabadott tudni. [...]

Anyám már az asztalnál ül, osztja a levest – mikor csöngetek, felugrik, szájára teszi ujját: »ne szóljatok neki, gyerekek!« és bezsalad a másik szobába. Én közönyösen vettem le a táskám, kabátom, az asztalhoz ülök, szürcsölni kezdem a levest: csak a szívem dobog hevesen, de ezt senki se hallja. És úgy teszek, mintha nem hallanám, hogy lassan és óvatosan nyílik az ajtó...

Ez tizenkét éves koromban történt. Egy téli késő délután hittanóráról érkeztem haza. Fáradt és kedvetlen voltam [...] Az utcáról megállapítottam, hogy a középső szobában ég a villany, először is odamegyek uzsonnázni. Az előszobában még jól hallottam testvéreim beszélgetését abból a szobából. Mégis, ahogy benyitottam, koromsötét és teljes csend fogadott. [...] Összebeszéltek, hogy leoltják a villanyt, és elhall-

Vármház körút
1913
BFL képeslapgyűjtemény

*„A Jozsi Bécsbe megy voltunk
a vásár központi csarnokba sokat
összevívünk.”*

gatnak abban a percben, mikor belépek [...]. Minden vér a szívembe szaladt [...]. Mégis annyira fegyelmeztem magam, hogy kijött ennyi a torkomon, elég közönyös és fölényes hangon: „Ugyan ne hülyéskedjetekek – nagyon jól tudom, hogy itt vagytok!”

A következő pillanatban nevetés harsant fel, és a villany kigyulladt...

Körülnéztem és... és láttam testvéreim szerető arcát... a testvéreimét. Senki más nem volt.

Vörös lettem, aztán fehér, csukló hang tört ki torkomból, amiről először én is azt hittem, hogy nevetés ... de a nevetésből hosszú, éles bőgés bontakozott ki. [...]

Hat évvel halála után, akkor sirattam el először anyámat...”⁴²

Az, hogy tényleg tizenkét éves volt-e ekkor Karinthy, és tényleg hat évvel édesanyja halála után történt-e mindez, teljesen mellékes, ahhoz a tudáshoz képest, amit ez a novella szolgáltat nekünk arról, hogyan élte meg a századfordulón egy félárva kamasz édesanyja iránti vágyainak és a valóságnak ezt a brutális összeütközését. Egy már nem a képzeletben, hanem a valóságban eljátszott bújócska végén felkattanó villany megvilágosodásszerűen döbbsenti rá, hogy édesanyja nem titkos diplomáciai küldetést teljesít, nemcsak elbújt a szomszéd szobában, hanem meghalt. A gyermek pedig nem képes többé közönyös hangja mögé rejtteni elfojtott vágyait. A valóság mindig szétzúzhatja vágyainkat, és amikor az elfojtott felszínre tör, a csukló hangú nevetésből is hosszú, éles bőgés bontakozhat ki. Ahogy a gyermeknek lelki egyensúlya

fenntartása érdekében szüksége volt arra a kultuszra, ami lelke és képzelete mélyéről magától indult meg anyja halálakor,⁴³ úgy volt szüksége erre a fájdalmas megvilágosodásra annak a felnőttnek, aki majd a gyermekből lesz.

De ez még csak Frigyes Ernő története. József Ármin, vagy ahogy felnőtt korában Franciaországban hívják majd, Joseph Armand története egészen más, ugyanakkor erről jóval kevesebbet tudunk. Amit tudunk, azt is bátyjának gyermekkori naplójából tudjuk, és ez óhatatlanul az Uncle Joe sorsát meghatározó eseményeknek a Frigyes értelmezéseivel kibogozhatatlanul összekeveredett *sűrű* leírása. Az biztos, hogy 1898 karácsonyától 1899 februárjáig arról szól a körülötte dúló küzdelem, hogy vérszerinti apja, özv. id. Karinthy József Ganz gyári hivatalnok fogja-e felnevelni Budapesten vagy Engel Józsefné sz. Engel Heléna, bécsi – valószínűleg – kereskedő neje férjével egyetemben. Ekkor már elmúlt hatéves, de mint szeptember végi születésű gyermek, nem jár még iskolába. A küzdelem egyik tétje, hogy hol fogják beiratni Józsefet az első elemibe. Szalay Károly, valamint Czeizel és Erős szerint nincs akadálya annak, hogy Bécsben kezdje meg tanulmányait, hiszen anyja halála után közvetlenül évekig Helén néninél élt Bécsben, és ezért a német nyelv lett az anyanyelve.

A február elsejei bejegyzésnél a Cerlin nénival történt összeveszésnél hagytuk félbe a naplóból kihámozható események történetének elbeszélését. 2-án, amikor a

⁴² Karinthy Frigyes: Anyám. In: Uő: *Elbeszélések III. Hasműtét – Nevető betegek*. Akkord, Budapest,

2007. 292–294. old.

⁴³ Uo. 505. old.

kanyaróban vagy valamilyen más betegségben szenvedett Józsi először kikel az ágyból, Helén néni újra az egész napot Karinthiéknál tölti. Rövid naplóbejegyzését ezen a napon Frigyes így zárja. „Phü igaz ez a gaz szittyó, ez a Josi a tant Helénnel ki kedden haza megy, Bécsbe utazik.”⁴⁴ De a következő kedden, 7-én még biztosan nem utaztak el, csak készülődtek rá. „A Jozsi Bécsbe megy voltunk a vásár központi csarnokba sokat összevevénk.”⁴⁵ Szerdán pedig már annyira megnyugodni látszanak a kedélyek, hogy Cerlin néni is újra látogatást tesz a Karinthi családnál. Jövetele annyira váratlanul éri Frigyes Ernőt, hogy egy ismeretlen ládába dobja be naplóját, ahol csak szombaton találja meg. Vasárnap aztán a Karinthi szülők keresztapjának a temetéséről és József öccse ügyében beállt fordulatról tudósítja az olvasót Frici naplója. „A papáék főnöke, Gulden, ki nagyon híres volt, † meghalt. Győnyörű temetése volt valami 10.000 ember kísérte, Palavicsiny határörgróf közbotrányra sárga nadrágban jött el. Na a Jozsi talán mégse megy Bécsbe, mert németül nem tud és ott olyant nem vesznek be.”⁴⁶ Tehát ebből a február 12-i megjegyzésből azt is megtudhatjuk, hogy Uncle Joe-t nemcsak egy újabb rokonlátogatásra vitte volna Helén néni, engedte volna el id. Karinthi, hanem még iskolába is a császárvárosban kezdett volna járni. Úgy tűnik azonban, az Uncle Joe német anyanyelvűségére vonatkozó információ megkérdőjeleződik. Helén néni-ről ezután már csak kétszer tesz említést a

napló, egyre inkább csak távirati stílusban. Február 18-án „Helén néni Pesten van még, Jozsi nem megy Bécsbe. Tegnap Jozsinak egész délután láza volt, jeszském miket beszélt össze vissza! Faure Félix a francia köztársasági elnök hirtelen meghalt, Bánffy lemondott.”⁴⁷ Végül február 21-én: „Helén néni ma itt volt, mamár megy Bécsbe, Jozsit sajnálja hogy nem megy; jövő héten tornaszeret kapunk a kis szobába. A miniszterelnök Széll Kálmán a francia köztársasági elnök Loibauet lesz.”⁴⁸

Ezzel a napló Helén nénije eltűnik a szemünk elől végleg, hogy átadja a helyét az emlékek Helén nénijének. Nem tudjuk, hogy élt-e még Helén néni az első világháború idején, amikor szeretett Józsikája már a fronton harcol, a másik Karinthi fiú, Frigyes – aki valójában már gyermekkori naplóiban is y-nal írta a nevét – pedig *Levél a Jóska öcsémről* címmel írt novellát mindketőjükéről. Ha élt, éppen 60 éves volt. Ebből a novellából vett részlettel zárjuk ennek a pesti születésű zsidó asszonynak a történetét, akinek saját gyermeke nem lehetett, és abban a reményben érkezett 1898 végén Budapestre, és ünnepelte kikeresztelkedett rokonaival a keresztények megváltójának, Jézusnak születésnapját, hogy az ünnepek elmúltával magával viheti Bécsbe Uncle Joe-t és végre ő is – újra – anya lehet. Mai sorstársai sincsenek könnyű helyzetben, hiszen a Magyar Köztársaság Bírósága sem ismeri el az elhunyt anyák leánytestvéreinek még a láthatási jogát sem. Az a körülmény viszont, hogy a már kereszténynek

⁴⁴ Karinthy Frigyes, 1987. 34. old.

⁴⁵ Uo. 34. old.

⁴⁶ Uo. 36. old.

⁴⁷ Uo. 37. old.

⁴⁸ Uo. 38. old.

született József nevelésének lehetőségéért minden tőle telhetőt megtett, és hogy nélküle szentestén nem kezdődhetett el Karinthiéknál a karácsonyozás, arra utal, hogy maga is áttért Krisztus követői közé. Helén nénit, aki Karinthy gyermekkori naplójának segítségével látogatást tett nálunk a 19. század végi Osztrák–Magyar Monarchiából, az alábbi idézettel engedjük visszahúzódní a Karinthyak emlékezetének Helén nénije mögé. „Jaj, te kedves, furcsa Helén néni, máig is hiába töröm a fejem, mi lehetett az oka annak a hallatlan barátságának, amivel mind a hatan neked estünk – mégis azt hiszem, a hangod, ez a porcelánvékony hang, amitől muszáj nevetnie az embernek, mintha egy langyos vízcsepp gurulna le a füle mögött – ugye, nem haragszol? Vagy a szájad, hogy olyan nevetégesen csöpp. Nem haragszol ugye, de hiszen tudod, hogy néha a könnyünk is kicsordult, úgy neveltünk, mikor pörölni akartál velünk. Mivelhogy nagyon szeretünk, amiért olyan rettenetesen kövér és fehér, kicsi és drága voltál.”⁴⁹

A két Karinthy fiú történetéhez tartozik a naplónak az a március 5-i adaléka, miszerint a két fiú húsvétkor valószínűleg meglá-

togatta Bécsben Helén nénit. „Husvétel én s Józsi megyünk Bécsbe, o de jó! Mégis csak:

Itt van a jó élet már én csak ide vágyom

Csak egy császárváros, egy Bécs van a világon”⁵⁰

Az a naplófüzet, amelyből megismerhetük Helén néni Budapesten töltött karácsonyának történetét, március 22-énél véget ér. Ezért nem tudjuk, hogy a fiúk tényleg a császárvárosban töltötték-e a húsvétot, és ha igen, mi történt ott velük. Karinthy Frigyes másik fennmaradt naplóját, amit annak előszavában ő maga nevezett „No 3”-nak, augusztus 25-én kezdte el írni Nagymaroson,⁵¹ bár az előszó utáni első bejegyzés csak szeptember 13-án kelt. A két időpont közt történetekről tehát nem lehet tudomásunk. Csak annyit tudunk, hogy az időben 1900. szeptember 21-ig terjedő naplóban Helén nénival már nem találkozunk, ahogy január 26-án sem esik szó az elhunyt édesanyáról. Frigyes Ernő 1899. október 2-i bejegyzéséből – miszerint most „csak én meg Jozsi járunk iskolába”⁵² – azonban kiderül, hogy Uncle Joe ez év őszén Budapesten kezdte meg iskolai tanulmányait.

⁴⁹ Karinthy Frigyes, 2001. 331–332. old.

⁵⁰ Karinthy Frigyes, 1987. 41. old.

⁵¹ Uo. 47. old.

⁵² Uo. 55. old.